ilmiy-amaliy jurnal · ISSN 3093-8694

UDK: 398.9:811.111:811.512.133

Axtamova Zarina,
Toshkent axborot texnologiyalari universiteti qoshidagi litsey o‘qituvchisi

MAQOL PAREMIOLOGIK TADQIQOT OBYEKTI SIFATIDA (INGLIZ VA O‘ZBEK MAQOLLARI MISOLIDA)

Annotatsiya. Mazkur maqolada paremiologiyaning tadqiqot obyekti sifatida maqollarning o‘ziga xos xususiyatlari, kelib chiqishi, tarixiy taraqqiyoti, etimologiyasi va tasnifi ingliz hamda o‘zbek xalq maqollari misolida tahlil qilinadi. Shuningdek, maqollarning xalq og‘zaki ijodidagi o‘rni, struktur-semantik va lingvokulturologik xususiyatlari, badiiy ifoda vositalari hamda xalqning tarixiy tajribasi, milliy qadriyatlari va dunyoqarashini aks ettirish imkoniyatlari yoritiladi. Ingliz va o‘zbek maqollarini qiyosiy o‘rganish orqali ularning umumiy va milliy-madaniy jihatlari ochib beriladi. Maqolada paremiologiya sohasidagi ilmiy qarashlar va maqollarni tasniflashga doir yondashuvlar ham ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: maqol, paremiologiya, paremiografiya, ingliz xalq maqollari, o‘zbek xalq maqollari, folklor, qiyosiy tahlil, struktur-semantik xususiyatlar, lingvokulturologiya, maqollar tasnifi.

ПОСЛОВИЦА КАК ОБЪЕКТ ПАРЕМИОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКИХ И УЗБЕКСКИХ ПОСЛОВИЦ)

Аннотация. В статье рассматриваются особенности пословиц как объекта паремиологического исследования на материале английских и узбекских народных пословиц. Анализируются их происхождение, историческое развитие, этимология и классификация. Особое внимание уделяется роли пословиц в устном народном творчестве, их структурно-семантическим и лингвокультурологическим особенностям, художественным средствам выразительности, а также способности отражать исторический опыт, национальные ценности и мировоззрение народа. На основе сопоставительного анализа английских и узбекских пословиц выявляются их общие черты и национально-культурная специфика. Кроме того, рассматриваются научные подходы к изучению паремиологии и классификации пословиц.

Ключевые слова: пословица, паремиология, паремиография, английские народные пословицы, узбекские народные пословицы, фольклор, сопоставительный анализ, структурно-семантические особенности, лингвокультурология, классификация пословиц.

THE PROVERB AS AN OBJECT OF PAREMIOLOGICAL RESEARCH (BASED ON ENGLISH AND UZBEK PROVERBS)

Abstract. This article examines the distinctive features of proverbs as an object of paremiological research, drawing on English and Uzbek folk proverbs. It analyzes their origins, historical development, etymology, and classification. Particular attention is paid to the role of proverbs in oral folklore, their structural-semantic and linguocultural features, artistic devices, and their capacity to reflect a people's historical experience, national values, and worldview. Through a comparative analysis of English and Uzbek proverbs,

the article identifies their shared characteristics and national-cultural specificities. It also reviews scholarly approaches to the study of paremiology and the classification of proverbs.

Keywords: proverb, paremiology, paremiography, English folk proverbs, Uzbek folk proverbs, folklore, comparative analysis, structural-semantic features, linguoculturology, proverb classification.

KIRISH

Maqol xalq og‘zaki ijodining qadimiy va keng tarqalgan janrlaridan biri bo‘lib, qisqa, lo‘nda, obrazli, grammatik va mantiqiy jihatdan tugallangan, chuqur mazmun hamda hikmatga ega bo‘lgan barqaror ifodadir. U xalqning ko‘p asrlik hayotiy tajribasi, kuzatishlari va ijtimoiy munosabatlari asosida shakllanib, avloddan avlodga o‘tib keladi. Maqollarda xalqning tarixiy xotirasi, dunyoqarashi, ruhiy kechinmalari, axloqiy-estetik qarashlari, milliy qadriyatlari hamda ijobiy va salbiy insoniy fazilatlarga munosabati o‘z ifodasini topadi. Ular uzoq tarixiy taraqqiyot jarayonida xalq tomonidan sayqallanib, ixcham, sodda va ta’sirchan poetik shaklga ega bo‘lgan.

Maqollar og‘zaki va yozma nutqda o‘z hamda ko‘chma ma’nolarda qo‘llanadi. Ayrim maqollar, asosan, ko‘chma ma’noda ishlatilib, muayyan hayotiy vaziyat yoki insoniy munosabatni obrazli tarzda ifodalaydi. Masalan, «Qarg‘a qarg‘aning ko‘zini cho‘qimaydi» maqoli o‘zaro manfaatdorlik yoki bir-birini qo‘llab-quvvatlash holatini, «Quruq qoshiq og‘iz yirtar» maqoli esa amaliy natija bilan ta’minlanmagan va’daning samarasizligini anglatadi. Boshqa maqollar esa bevosita yoki ko‘chma ma’noda qo‘llanishi mumkin. Jumladan, «Ona yurting omon bo‘lsa, rangi-ro‘ying somon bo‘lmas» maqolida Vatan tinchligi va farovonligining inson hayotidagi ahamiyati ifodalangan.

Maqollar mavzu jihatidan nihoyatda rang-barang bo‘lib, ularda Vatan, mehnat, ilm-hunar, do‘stlik, ahillik, donolik, hushyorlik, til va nutq madaniyati, sevgi va muhabbat kabi mavzular bilan bir qatorda inson xarakteridagi salbiy xususiyatlar ham yoritiladi. Maqollarga mazmun va shaklning o‘zaro uyg‘unligi, fikrning ixchamligi, mantiqiy tugallik, obrazlilik, qofiyadoshlik, ko‘p ma’nolilik va majoziy ifoda xosdir. Ularda antiteza, ya’ni qarama-qarshi tushunchalarni o‘zaro qiyoslash usuli ham keng uchraydi. Masalan, «Kattaga hurmatda bo‘l, kichikka izzatda bo‘l» maqolida insonlar o‘rtasidagi munosabatlarda hurmat va izzat tamoyillariga rioya qilish zarurligi ta’kidlanadi.

Shakliy jihatdan maqollar nasriy va she’riy ko‘rinishlarda namoyon bo‘ladi. «Mehnat, mehnatning tagi rohat» kabi maqollar nasriy tuzilishga ega bo‘lsa-da, ularda ritmik uyg‘unlik va tovush takrori orqali poetik ta’sirchanlik yuzaga keladi. «Elga bersang oshingni, erlar silar boshingni, itga bersang oshingni, itlar g‘ajir boshingni» kabi maqollarda esa qofiya, ritm va sintaktik parallelizm kabi badiiy vositalar yaqqol ko‘zga tashlanadi. Mazkur xususiyatlar maqollarning xalq xotirasida saqlanishi, oson yodda qolishi va nutqda ta’sirchan qo‘llanilishiga xizmat qiladi.

Turkiy xalqlar maqollarining qadimiy yozma manbalardagi muhim namunalaridan biri Mahmud Koshg‘ariyning XI asrda yaratilgan «Devonu lug‘otit turk» asarida uchraydi. Mazkur asar turkiy xalqlarning tili, madaniyati, urf-odatlari va ma’naviy merosini o‘rganishda muhim manba hisoblanadi. Maqollar nafaqat xalq og‘zaki ijodining badiiy namunasi, balki uning tarixiy tajribasi, axloqiy qarashlari va ijtimoiy munosabatlarini aks ettiruvchi muhim ma’naviy manbadir. Ularning tarbiyaviy, ma’rifiy va ijtimoiy ahamiyati ham beqiyosdir.

Bugungi kunda maqollarni paremiologik nuqtayi nazardan o‘rganish, ularning struktur-semantik, lingvokulturologik va pragmatik xususiyatlarini aniqlash, shuningdek, turli tillardagi maqollarni qiyosiy tahlil qilish alohida ilmiy ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, ingliz va o‘zbek xalq maqollarini o‘zaro qiyoslash orqali ikki xalqning umumiy insoniy qadriyatlari, milliy-madaniy xususiyatlari, dunyoqarashi va hayotiy tajribasidagi mushtarak hamda farqli jihatlarni aniqlash mumkin. Shu jihatdan maqollarni paremiologiyaning muhim tadqiqot obyekti sifatida o‘rganish tilshunoslik, folklorshunoslik va lingvokulturologiya sohalarining dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

MAVZU BO‘YICHA ADABIYOTLAR TAHLILI

O‘zbek xalq maqollarini o‘rganish tarixi uzoq davrlarga borib taqaladi [1]. Bugungi kunda maqollarni tadqiq etishga bo‘lgan qiziqish tobora ortib borayotganligi sababli, ularning o‘rganilish tarixini tahlil qilish muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi. O‘tmishdan hozirgi kungacha maqollar turli xalqlarning folklorshunoslari, tilshunoslari va adabiyotshunoslari tomonidan keng o‘rganib kelinmoqda. O‘zbek xalq maqollari haqidagi yangi ma’lumotlarni aniqlash, ularning hali yetarlicha tadqiq etilmagan jihatlarini ochib berish zamonaviy o‘zbek tilshunosligi va folklorshunosligining muhim vazifalaridan biridir. Ayniqsa, maqollarning shakllanishi, taraqqiyoti, mazmun-mohiyati va badiiy xususiyatlarini o‘rganish ushbu yo‘nalishda izlanish olib borayotgan tadqiqotchilar uchun muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Tarixiy manbalarda maqollarni maxsus, jumladan, folkloristik nuqtayi nazardan o‘rganishga qaratilgan dastlabki urinishlar ham uchraydi. Bu holat maqollarga bo‘lgan ilmiy qiziqishning uzoq tarixga ega ekanligini ko‘rsatadi. Xalq maqollari badiiy ijodning o‘ziga xos namunasi sifatida nafaqat til birliklari, balki xalqning tarixiy tajribasi, dunyoqarashi, urf-odatlari va ma’naviy qadriyatlarini o‘zida mujassamlashtirgan madaniy meros sifatida ham o‘rganiladi.

Ingliz va o‘zbek maqollarining o‘rganilish tarixini qiyosiy tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, har ikki tilda maqollarni to‘plash, tizimlashtirish, tasniflash, ularda qo‘llanilgan badiiy vositalarni aniqlash hamda umuminsoniy qadriyatlarning ifodalanish xususiyatlarini ochib berish muhim tadqiqot yo‘nalishlari hisoblanadi. Shu bilan birga, maqollarning milliy-madaniy xususiyatlarini, ularning shakllanishiga ta’sir ko‘rsatgan tarixiy va ijtimoiy omillarni o‘rganish ingliz va o‘zbek xalqlarining

dunyoqarashi hamda turmush tarzidagi o‘xshash va farqli jihatlarni aniqlash imkonini beradi.

B. Mamatkulova ta’kidlaganidek, insoniyat qaysi tilda muloqot qilishidan qat’i nazar, xalq orasida zarbulmasal, matal, masal, naql, hikmatli so‘z, tanbeh, donolar so‘zi, donishmandlar so‘zi, mashoyixlar so‘zi, oqillar so‘zi va otalar so‘zi kabi nomlar bilan yuritiladigan maqol janri namunalari keng tarqalgan umumfolklor hodisasi hisoblanadi. Ular nafaqat til boyligini namoyon etadi, balki nutqning ta’sirchanligi va badiiyligini oshirishga ham xizmat qiladi [2]. Mazkur fikr maqollarning turli xalqlar madaniyatida muhim o‘rin egallashi hamda ularning til va xalq og‘zaki ijodi bilan uzviy bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Maqollarni ilmiy jihatdan o‘rganishda **paremiya** va **paremiologiya** tushunchalari muhim ahamiyatga ega. Paremiya atamasi yunon tiliga borib taqalib, maqol, matal va hikmatli ifoda kabi mazmunan tugal, barqaror til birliklarini anglatadi. Paremiya semantik yaxlitlikka ega bo‘lib, xalqning hayotiy tajribasi, kuzatishlari va umumlashgan xulosalarini ixcham shaklda ifodalaydi. Paremiologiya esa maqol, matal va boshqa paremiologik birliklarning kelib chiqishi, shakllanishi, tuzilishi, semantikasi, vazifalari hamda qo‘llanish xususiyatlarini o‘rganuvchi ilmiy yo‘nalishdir. Ushbu soha doirasida xalqning ijtimoiy munosabatlari, axloqiy qarashlari, milliy qadriyatlari va madaniy tajribasining tildagi ifodasi ham tadqiq etiladi.

Paremiologiyaning nazariy asoslari rivojida K. F. Vanger va G. L. Permyakov kabi tadqiqotchilarning qarashlari alohida o‘rin tutadi. K. F. Vanger maqol, matal va aforizmlarni ushbu sohaning muhim tadqiqot obyektlari sifatida ko‘rib chiqqan [3]. G. L. Permyakov esa ilmiy paremiologiyaning rivojlanishiga katta hissa qo‘shgan olimlardan biri hisoblanadi. U XX asrning 1960-yillaridan boshlab Sharq xalqlari maqol va matallarini qiyosiy o‘rganish asosida umumiy «klishe» nazariyasini ishlab chiqdi. Mazkur yondashuv xalq orasida keng qo‘llaniladigan barqaror ifodalarni ichki shakli, mazmuni va mantiqiy munosabatlariga ko‘ra izchil tasniflashga imkon berdi [4]. Permyakovning tadqiqotlari maqollarni faqat badiiy yoki til hodisasi sifatida emas, balki muayyan mantiqiy-semantik qonuniyatlarga ega birliklar sifatida o‘rganish uchun ham nazariy asos yaratdi.

O‘zbek olimlari tomonidan ham maqolshunoslik, ya’ni paremiologiya sohasida ko‘plab ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Ma’ruf Jo‘rayev, Boymirza To‘xtayev, G‘aybulla Salomov, Shuhrat Sirojiddinov, Saodat Mutallibova va Nargiza Abdullayeva kabi olimlarning ishlari maqollarni to‘plash, o‘rganish, tasniflash va ularning til xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan tadqiqotlar qatorida muhim ahamiyatga ega. Mazkur izlanishlar o‘zbek xalq maqollarining badiiy xususiyatlari, semantik mazmuni va milliy-madaniy mohiyatini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

M. D. Djusupovning fikricha, paremiologik birliklarni tashkil etuvchi so‘z komponentlari va ularning lug‘aviy ma’nolari orqali har bir xalqning olamni obrazli idrok etishi, milliy madaniyati, an’analari, urf-odatlari va rasm-rusumlari namoyon bo‘ladi [5]. Ushbu qarash maqollarni lingvokulturologik jihatdan o‘rganishning ahamiyatini belgilaydi. Chunki maqollarning mazmunida muayyan xalqning tarixiy

tajribasi va madaniy qarashlari mujassamlashib, ular til vositasida avloddan avlodga yetkaziladi.

O‘zbek xalq maqollarini to‘plash va nashr etish tarixida XX asrning dastlabki o‘n yilliklari muhim bosqich hisoblanadi. 1923-yilda Mullo Bekjon Rahmon o‘g‘li tomonidan tuzilgan «O‘zbekcha otalar so‘zi» nomli to‘plam nashr etilgan [6]. 1926-yilda esa Sherali Ro‘zi tomonidan tuzilgan «O‘zbek maqollari» to‘plami chop etilgan [7]. Ushbu nashrlar xalq orasida keng tarqalgan hikmatli ifodalarni to‘plash va yozma shaklda saqlash borasidagi muhim qadamlardan bo‘ldi. Keyingi davrlarda «maqol» atamasi ilmiy va amaliy muomalada yanada keng qo‘llanila boshladi.

O‘zbek xalq maqollarini to‘plash, nashrga tayyorlash va ilmiy jihatdan o‘rganish ishlariga B. Karimov, Sh. Rizo, O‘. Azimov, O‘. Xolmatov, H. Zarif, M. Afzalov, S. Ibrohimov, S. Xudoyberganov, R. Jumaniyozov, M. Ahmadboeva, E. Siddiqov, T. Mirzaev, K. Imomov, G‘. Jahongirov, S. Qosimov, Z. Husainova, B. Sarimsoqov, A. Musaqulov va M. Jo‘rayev kabi olimlar munosib hissa qo‘shganlar. Ularning faoliyati natijasida o‘zbek xalq maqollarining ko‘plab namunalari to‘planib, tizimlashtirilgan va ilmiy muomalaga kiritilgan.

Ayniqsa, 1987–1988-yillarda ikki jilddan iborat «O‘zbek xalq maqollari» to‘plamlarining nashr etilishi o‘zbek paremiografiyasi taraqqiyotidagi muhim voqealardan biri bo‘ldi. Bunday to‘plamlar maqollarni saqlash va keyingi avlodlarga yetkazish bilan bir qatorda, ularni mavzuviy, mazmuniy, poetik va struktur jihatdan o‘rganish uchun ham muhim manba vazifasini bajaradi.

Umuman olganda, o‘zbek va ingliz maqollariga oid ilmiy adabiyotlar tahlili ushbu janrning tilshunoslik, folklorshunoslik va lingvokulturologiya doirasida keng o‘rganilganini ko‘rsatadi. Mavjud tadqiqotlarda maqollarning kelib chiqishi, shakllanishi, tasnifi, badiiy vositalari va madaniy mazmuniga alohida e’tibor qaratilgan. Shu bilan birga, ingliz va o‘zbek maqollarining struktur-semantik xususiyatlarini, milliy-madaniy o‘ziga xosligini hamda umumiy va farqli jihatlarini qiyosiy o‘rganish mazkur yo‘nalishdagi tadqiqotlarni yanada chuqurlashtirish uchun muhim ilmiy imkoniyatlar yaratadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ingliz va o‘zbek tillaridagi maqol hamda aforizmlarni tavsiflash, ularning lingvistik xususiyatlarini aniqlash va qiyosiy o‘rganish tilshunoslik, paremiologiya hamda lingvokulturologiya sohalari uchun muhim ilmiy ahamiyatga ega. Har ikki tilda mavjud bo‘lgan paremiologik birliklarni tadqiq etish orqali ularning semantik mazmuni, strukturaviy tuzilishi, badiiy ifoda vositalari va milliy-madaniy xususiyatlarini aniqlash mumkin. Ingliz va o‘zbek tilshunosligida maqol va aforizmlarning kelib chiqishi, shakllanishi, tasnifi hamda nutq jarayonidagi vazifalarini o‘rganishga bag‘ishlangan ko‘plab ilmiy izlanishlar olib borilgan.

Mazkur tadqiqotda tavsifiy, qiyosiy-taqqoslash, semantik va struktur tahlil metodlaridan foydalanish nazarda tutiladi. Tavsifiy metod yordamida ingliz va

o‘zbek maqollarining asosiy xususiyatlari yoritiladi, qiyosiy-taqqoslash metodi orqali ularning o‘xshash va farqli jihatlari aniqlanadi. Semantik tahlil maqollarda ifodalangan ma’no, mazmun va g‘oyaviy yo‘nalishni ochib berishga xizmat qilsa, struktur tahlil ularning grammatik qurilishi, komponentlar munosabati va badiiy shakliy xususiyatlarini o‘rganish imkonini beradi.

Shuningdek, maqollarni lingvokulturologik nuqtayi nazardan tahlil qilish orqali ingliz va o‘zbek xalqlarining milliy qadriyatlari, urf-odatlari, dunyoqarashi hamda tarixiy hayotiy tajribasining paremiologik birliklarda aks etishi ko‘rib chiqiladi. Ushbu metodologik yondashuvlar ingliz va o‘zbek maqollarining umumiy xususiyatlarini hamda har bir tilga xos milliy-madaniy jihatlarini aniqlashga yordam beradi.

NATIJALAR

Ingliz tilshunosligi va folklorshunosligida maqollarning kelib chiqishi, tuzilishi, semantik xususiyatlari, badiiy vositalari hamda ijtimoiy hayotdagi o‘rni ko‘plab tadqiqotchilar tomonidan o‘rganilgan. Xususan, R. Honeck, W. Mieder, W. K. Whiting, A. Taylor, B. J. Whiting va A. Arora kabi olimlarning ilmiy izlanishlarida maqollarning nazariy asoslari, qo‘llanish xususiyatlari va tasnifiga alohida e’tibor qaratilgan [8]. Ushbu tadqiqotlar maqollarni til, tafakkur va madaniyat bilan uzviy bog‘liq hodisa sifatida o‘rganish uchun muhim nazariy asos yaratadi [9].

Maqolga mukammal va barcha holatlarni qamrab oladigan ta’rif berish masalasi paremiologiyada uzoq vaqtdan beri muhokama qilib kelinadi. Ingliz paremiologiyasining vakillaridan biri A. Taylor maqolni boshqa gaplardan ajratib turadigan o‘ziga xos xususiyatni aniqlash murakkabligini ta’kidlaydi. Uning fikricha, maqol ekanligini anglashga yordam beradigan, biroq aniq ta’rif bilan ifodalash qiyin bo‘lgan o‘ziga xos belgi mavjud [10]. W. K. Whiting ham maqolning mohiyati ko‘pchilikka intuitiv jihatdan tushunarli ekanligini ta’kidlab, unga qat’iy ta’rif berish zaruratiga shubha bilan qaragan. Jones esa maqolni odamlar maqol sifatida tan oladigan ifoda, ya’ni “an expression we recognize as proverbial” tarzida izohlaydi. Mazkur qarashlar maqolning o‘ziga xosligini faqat grammatik shakl yoki mazmun bilan belgilab bo‘lmasligini, uning an’anaviyligi va xalq orasida tanilganligi ham muhim mezon ekanligini ko‘rsatadi.

Maqolshunoslik rivojiga katta hissa qo‘shgan olimlardan biri amerikalik folklorshunos Wolfgang Mieder hisoblanadi. U maqollarning nazariy va amaliy xususiyatlarini keng o‘rgangan hamda ularning kundalik muloqotdagi vazifalarini tahlil qilgan [11]. Miederning fikricha, maqollar turli kommunikativ vaziyatlarda qo‘llanib, insonlarning fikrini asoslash, umumlashgan xulosalarni ifodalash, suhbatdoshga ta’sir ko‘rsatish, muayyan xatti-harakatlarni baholash va jamiyatdagi illatlarni tanqid qilish kabi vazifalarni bajaradi [12]. Demak, maqollar faqat xalq donishmandligining ifodasi bo‘lib qolmay, balki muloqot jarayonida muayyan pragmatik maqsadlarni amalga oshiruvchi til birliklari ham hisoblanadi.

Norickning tadqiqotlarida ham maqollarning an’anaviy tabiati va kommunikativ vazifalariga alohida e’tibor qaratiladi. Maqollar muayyan voqea-hodisa yoki hayotiy vaziyatni umumlashtirib ifodalashi, xalq tajribasiga asoslangan xulosalarni yetkazishi bilan ajralib turadi. Ularning an’anaviyligi xalq og‘zaki ijodi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, avlodlar davomida takror qo‘llanish, eslab qolish va qayta tiklanish orqali mustahkamlanadi. Shu sababli maqollarni o‘rganishda nafaqat ularning mazmuni va tuzilishini, balki muayyan jamiyatda qanday qo‘llanishini ham hisobga olish lozim.

Maqollarning shakliy va mazmuniy xususiyatlariga e’tibor qaratgan tadqiqotchilardan biri R. C. Trenchdir. U maqollarning uch muhim belgisini “shortness, sense, salt” — qisqalik, mazmun va ta’sirchanlik tushunchalari orqali ifodalagan [13]. Ushbu yondashuvda maqolning ixcham shaklda chuqur mazmunni yetkazishi va tinglovchi yoki o‘quvchiga ta’sir ko‘rsatishi asosiy xususiyatlar sifatida namoyon bo‘ladi. Maqollardagi qisqalik ortiqcha so‘zlarning ishlatilmasligi, fikrning aniq va lo‘nda ifodalanishi bilan belgilanadi. Mazmuniy jihatdan esa ular ko‘pincha umumlashtirilgan hayotiy tajriba, axloqiy xulosa yoki pand-nasihatni mujassamlashtiradi. Ta’sirchanlik qofiya, ritm, qarama-qarshilik va obrazlilik kabi badiiy vositalar yordamida yuzaga keladi.

R. Honeckning maqollar nazariyasiga oid tadqiqotlari ham paremiologiyaning rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Olim o‘zining A Proverb in Mind: The Cognitive Science of Proverbial Wit and Wisdom asarida maqollarning inson tafakkuri, bilimlari va kundalik tajribasi bilan bog‘liq jihatlarini o‘rganadi [14]. Uning yondashuvi maqollarni faqat tayyor til birliklari sifatida emas, balki insonlarning ma’lumotni idrok etishi, umumlashtirishi va muloqot jarayonida qo‘llashi bilan bog‘liq hodisa sifatida tahlil qilish imkonini beradi.

Maqollarni o‘rganishda bir necha nazariy yondashuvlarni farqlash mumkin:

Lingvistik yondashuv. Maqollarning grammatik tuzilishi, leksik tarkibi, sintaktik xususiyatlari va semantik mazmunini tahlil qilishga qaratiladi.

Mantiqiy-semantik yondashuv. Maqollarda ifodalangan umumlashmalar, sabab-oqibat munosabatlari, qarama-qarshiliklar va hayotiy xulosalarni aniqlashni nazarda tutadi.

Diniy-ma’rifiy yondashuv. Diniy qarashlar, axloqiy tamoyillar va pand-nasihatlarning maqollardagi ifodasini o‘rganadi.

Adabiy-folkloristik yondashuv. Maqollarning xalq og‘zaki ijodidagi o‘rni, badiiy xususiyatlari, obrazlari va adabiy matnlardagi qo‘llanishini tahlil qiladi.

Amaliy-pragmatik yondashuv. Maqollarning kundalik muloqotda, ta’limda, nutqiy ta’sir ko‘rsatishda va turli ijtimoiy vaziyatlarda bajaradigan vazifalarini o‘rganadi.

Lingvokulturologik yondashuv. Maqollarda xalqning milliy qadriyatlari, urf-odatlari, madaniy tajribasi va dunyoqarashi qanday aks etishini aniqlashga xizmat qiladi.

Kognitiv yondashuv. Maqollar orqali insonlarning bilimlarni umumlashtirishi, obrazli fikrlashi, tajribani talqin qilishi va muayyan vaziyatlarga baho berishi masalalarini o‘rganadi.

Mazkur yondashuvlar maqollarni turli nuqtayi nazardan tadqiq etish imkonini beradi. Ularning har biri maqolning muayyan xususiyatini yoritadi, birgalikda qo‘llanilganda esa ushbu janrning til, tafakkur va madaniyat bilan bog‘liq murakkab tabiatini chuqurroq ochib beradi.

Paremiologiyaning amaliy yo‘nalishlaridan biri bo‘lgan paremiografiya ham maqollarni o‘rganishda muhim ahamiyatga ega. Paremiografiya maqollarni to‘plash, qayd etish, tizimlashtirish, tasniflash va lug‘at yoki to‘plamlar shaklida nashr etish bilan shug‘ullanadi. Miederning ilmiy faoliyati, xususan, Proverbium: Yearbook of International Proverb Scholarship jurnalida chop etilgan tadqiqotlar va bibliografik materiallar maqollarni xalqaro miqyosda o‘rganish rivojiga katta hissa qo‘shgan. Vermont universiteti bilan bog‘liq xalqaro maqollar arxivida turli tillardagi maqollar to‘plamlari va ushbu mavzuga oid ilmiy tadqiqotlar jamlangan. Bunday manbalar maqollarni tarixiy, lingvistik, adabiy va madaniy jihatdan o‘rganishda muhim ilmiy baza hisoblanadi.

Jahon paremiologiyasida maqollarni to‘plash va tasniflash bilan bir qatorda, ularning strukturaviy, semantik, stilistik, folkloristik, kognitiv va didaktik xususiyatlarini o‘rganishga ham katta e’tibor qaratilgan. Rus paremiografiyasi rivojida V. I. Dal, V. P. Anikin, V. I. Zimin, A. M. Jigulev va V. P. Jukov kabi tadqiqotchilarning to‘plamlari, shuningdek, O. G. Dubrovskaya, T. G. Bochina, N. L. Buneyeva va boshqa olimlarning ishlari muhim o‘rin tutadi. Xususan, V. I. Dalning rus xalq maqollariga oid to‘plami maqol, matal va boshqa barqaror xalqona ifodalarni mavzular bo‘yicha tizimlashtirgan yirik paremiografik manbalardan biri hisoblanadi [Dal, 2005]. Bunday to‘plamlar maqollarni qiyosiy o‘rganish, ularning mazmuniy guruhlarini aniqlash va turli xalqlarning paremiologik merosini tahlil qilish uchun muhim asos yaratadi.

Sharq xalqlari maqollarini qiyosiy o‘rganishda G. L. Permyakovning tadqiqotlari alohida ahamiyatga ega. Olim turli xalqlarning maqol va matallarini mantiqiy-semantik xususiyatlariga ko‘ra tahlil qilib, ularni tasniflashning nazariy asoslarini ishlab chiqqan. Uning 1970-yilda nashr etilgan tadqiqoti Sharq xalqlari, jumladan, o‘zbek xalq maqollari hamda rus maqollarini umumiy tasnif asosida o‘rganishga qaratilgan [15]. Asarning ingliz tilidagi tarjimasi 1979-yilda nashr etilgan [16]. Permyakov maqollarni to‘rtta yirik mantiqiy-semiotik guruhga ajratib, har bir guruhni uchta asosiy turga bo‘ladi. Natijada o‘n ikki turdan iborat tasnif yuzaga keladi; bu turlar esa o‘z navbatida kichik guruhlarga ajratiladi. Mazkur tasnif maqollarni faqat mavzusi yoki shakliga ko‘ra emas, balki ularning ichki mantiqiy munosabatlari asosida ham o‘rganish imkonini beradi.

O‘zbek folklorshunosligida ham maqollarni to‘plash, nashr etish va nazariy jihatdan tadqiq qilishga katta e’tibor qaratilgan. Hodi Zarifov, Buyuk Karimov, G‘ulom Zafariy, Mansur Afzalov, Rajab Jumaniyozov, To‘ra Mirzaev, Malik

Murodov va Ibrohim Haqqulov kabi olimlar xalq og‘zaki ijodi namunalarini to‘plash hamda o‘rganish ishlariga munosib hissa qo‘shganlar. Keyingi tadqiqotlarda maqollarning ichki tuzilishi, semantik xususiyatlari, tarjimasi va boshqa tillardagi muqobillari masalalari ham o‘rganilgan. Bu borada M. Abdurahimov, K. Karomatova, H. Berdiyorov va R. Rasulovlarning ishlari alohida ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy o‘zbek paremiologiyasida Nargiza Abdullayevaning tadqiqotlari ham maqollarni til va madaniyat munosabati doirasida o‘rganish nuqtayi nazaridan e’tiborga loyiq.

O‘zbek xalq maqollarini tasniflash masalasi ham paremiologik tadqiqotlarning muhim yo‘nalishlaridan biridir. B. Sarimsoqov va M. Afzalov kabi olimlarning izlanishlarida maqollarni tartibga solish va tasniflashning turli usullariga e’tibor qaratilgan [17]. Maqollarni tasniflashda ularning alifbo tartibi, mavzusi, poetik xususiyatlari, tarixiy kelib chiqishi va strukturaviy tuzilishi kabi mezonlardan foydalanish mumkin.

1. Alifbo tartibidagi tasnif. Bunda maqollar birinchi so‘zining yoki tanlangan asosiy komponentining alifbodagi o‘rniga ko‘ra joylashtiriladi. Ushbu usul foydalanuvchiga kerakli maqolni to‘plam yoki lug‘atdan tez topish imkonini beradi.

2. Mavzuviy tasnif. Maqollar mazmuniga ko‘ra muayyan guruhlarga ajratiladi. Masalan, mehnat, do‘stlik, Vatan, ilm, odob-axloq, oila va insoniy munosabatlarga oid maqollar alohida guruhlarni tashkil etishi mumkin. Bu usul maqollarda ifodalangan g‘oyalar va qadriyatlarni tizimli o‘rganishga yordam beradi.

3. Poetik tasnif. Maqollar obrazlilik, qofiya, ritm, antiteza, takror va boshqa badiiy vositalarning qo‘llanishiga ko‘ra tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolning o‘z yoki ko‘chma ma’noda ishlatilishi ham mazmuniy-poetik tahlilda muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, «Quruq qoshiq og‘iz yirtar» maqoli ko‘chma ma’noda qo‘llanib, amaliy natijasi bo‘lmagan harakat yoki va’daning samarasizligini ifodalaydi. «Baliq boshidan sasiydi» maqoli esa muayyan tizimdagi muammolarning yuqori pog‘onadan boshlanishini obrazli tarzda anglatadi.

4. Tarixiy tasnif. Bu usul maqollarning yuzaga kelishi, tarixiy davrlar bilan bog‘liqligi va vaqt o‘tishi davomida ma’nosida yuz bergan o‘zgarishlarni o‘rganishga asoslanadi. Ayrim maqollar muayyan tarixiy-ijtimoiy munosabatlarni aks ettiradi, boshqalari esa dastlabki tarixiy kontekstidan uzoqlashib, zamonaviy nutqda ko‘chma ma’noda qo‘llanadi. Shu sababli tarixiy tasnifda maqollarning kelib chiqishi va hozirgi qo‘llanishini farqlash muhimdir.

5. Strukturaviy tasnif. Maqollar grammatik tuzilishi, komponentlar soni va sintaktik munosabatlariga ko‘ra guruhlarga ajratiladi. Jumladan, ikki komponentli maqollarda ikki mazmuniy qism o‘zaro bog‘lanib, yaxlit xulosa hosil qiladi. «Ish ishtaha ochar, dangasa ishdan qochar» maqolida ikki qism qarama-qarshi mazmun orqali mehnatsevarlik va dangasalikni qiyoslaydi. Murakkabroq tuzilishga ega maqollarda esa bir nechta mazmuniy komponentlar o‘zaro bog‘lanib, fikrning izchil va ta’sirchan ifodalanishini ta’minlaydi.

O‘tkazilgan nazariy tahlil shuni ko‘rsatadiki, ingliz va o‘zbek maqollarini o‘rganishda turli ilmiy yondashuvlar hamda tasnif mezonlaridan kompleks foydalanish maqsadga muvofiq. Maqollarning shakliy tuzilishi, semantik mazmuni, badiiy xususiyatlari va madaniy kontekstini birgalikda tahlil qilish ularning o‘ziga xosligini chuqurroq ochib beradi. Shuningdek, ikki til maqollarini qiyoslash orqali ulardagi umumiy insoniy g‘oyalar, milliy qadriyatlar va madaniy tafovutlarni aniqlash mumkin. Bu esa paremiologik tadqiqotlarning nazariy ahamiyatini oshirish bilan birga, tarjimashunoslik, til o‘qitish va madaniyatlararo muloqot uchun ham muhim xulosalar chiqarish imkonini beradi.

MUHOKAMA

Ingliz tili maqollar, iboralar va idiomatik ifodalarga boy bo‘lib, ular badiiy adabiyot, gazeta va jurnallar, filmlar, radio va televideniye dasturlari, shuningdek, kundalik muloqotda keng qo‘llanadi. Maqollar xalq og‘zaki ijodining muhim tarkibiy qismi bo‘lish bilan birga, milliy madaniyatning o‘ziga xos ifodasi ham hisoblanadi. Ularda xalqning tarixiy tajribasi, turmush tarzi, dunyoqarashi, tafakkuri, axloqiy qarashlari va milliy xarakteriga xos jihatlar mujassamlashadi. Shu sababli maqollarni lingvistik jihatdan o‘rganish bilan bir qatorda, ularni madaniy va ijtimoiy kontekstda tahlil qilish ham muhim ahamiyatga ega.

Tilshunos Olesya Yaremchukning tasnifiga ko‘ra, maqollar qo‘llanish maqsadi va ifodalaydigan mazmuniga qarab bir necha guruhga ajratilishi mumkin [18]. Ushbu tasnif maqollarning kommunikativ vazifalari va mazmuniy xususiyatlarini yoritishga xizmat qiladi.

1. Ogohlantiruvchi maqollar.

Bunday maqollar insonni muayyan xatti-harakat yoki vaziyatning ehtimoliy oqibatlaridan ogohlantiradi, ehtiyotkorlikka undaydi.

Inglizcha: “If you sing before breakfast, you will cry before night.”

O‘zbekcha muqobili: “Ko‘p kulgan ko‘p yig‘laydi.”

Har ikki ifodada ham hozirgi holat va keyingi oqibat o‘rtasidagi bog‘liqlik ta’kidlanadi. Biroq ularning mazmuniy muvofiqligi kontekstga bog‘liq bo‘lib, to‘liq ekvivalent sifatida qo‘llanishi har doim ham mumkin emas.

2. Xalq tajribasiga asoslangan maqollar.

Ushbu guruhga insonlarning uzoq yillik hayotiy tajribasi va kuzatishlari asosida shakllangan, muayyan faoliyat natijasini umumlashtiruvchi maqollar kiradi.

Inglizcha: “No pains, no gains.”

O‘zbekcha muqobili: “Mashaqqatsiz muvaffaqiyat yo‘q.”

Mazkur maqollar muvaffaqiyatga erishish uchun mehnat, sabr-toqat va izchil harakat zarurligini ifodalaydi. Ular ingliz va o‘zbek xalqlarining mehnatsevarlik hamda maqsadga intilish kabi umumiy qadriyatlarini aks ettiradi.

3. Hazilomuz maqollar.

Hazilomuz maqollar insonlarning xarakteri, xulq-atvori yoki kundalik hayotdagi holatlarni yumor orqali ifodalaydi. Ularda ko‘pincha kinoya, mubolag‘a va obrazlilikdan foydalaniladi.

Inglizcha: “Everyone calls his own geese swans.”

O‘zbekcha muqobili: “Tipratikan ham o‘z bolasini ‘yumshog‘im’ deydi.”

Har ikki maqolda insonning o‘ziga yoki o‘ziga yaqin kishilarga ortiqcha ijobiy baho berishga moyilligi yumoristik tarzda ifodalangan. Ular inson tabiatidagi subyektivlikni tanqidiy, ammo ta’sirchan shaklda ochib beradi.

4. Tashqi ko‘rinish va ichki mohiyatni farqlashga oid maqollar.

Bu turdagi maqollar inson yoki narsani faqat tashqi ko‘rinishiga qarab baholamaslik, uning ichki xususiyatlari va asl mohiyatiga e’tibor qaratish zarurligini bildiradi.

Inglizcha: “Don’t judge a book by its cover.”

O‘zbekcha muqobili: “Insonni tashqi ko‘rinishiga qarab baholama.”

Inglizcha maqolda kitob muqovasi obrazidan foydalanilgan bo‘lsa, o‘zbekcha ifodada fikr bevosita bayon etilgan. Shunga qaramay, ikkala ifoda ham bir xil asosiy g‘oyani — tashqi ko‘rinish har doim ham ichki mohiyatni aks ettirmasligini — anglatadi.

5. Maslahat va tavsiya mazmunidagi maqollar.

Bunday maqollar insonni muayyan vaziyatda oqilona qaror qabul qilishga undaydi hamda hayotiy tajribaga asoslangan tavsiyalarni ifodalaydi.

Inglizcha: “Better late than never.”

O‘zbekcha muqobili: “Hechdan ko‘ra kech yaxshi.”

Ushbu maqollar biror ishni kech bo‘lsa-da bajarish, uni umuman bajarmaslikdan afzal ekanini ta’kidlaydi. Ular insonni imkoniyatdan foydalanishga va ishni ortga surmasdan amalga oshirishga undaydi.

6. Hikmatli va axloqiy mazmundagi maqollar.

Bu guruhga sabr-toqat, odob, halollik, mehr-oqibat va boshqa axloqiy fazilatlarni ulug‘lovchi maqollar kiradi.

Inglizcha: “Patience is a virtue.”

O‘zbekcha muqobili: “Sabrning tagi — sariq oltin.”

Inglizcha maqolda sabr insonning muhim fazilati sifatida ta’riflansa, o‘zbekcha maqolda sabrning natijasi oltin obrazida ifodalanadi. Har ikkala maqol ham sabr-toqatni qadrlash g‘oyasini ilgari suradi, biroq ularning obrazli ifoda usullari farqlanadi.

7. Falsafiy mazmundagi maqollar.

Falsafiy maqollar inson hayoti, xatti-harakatlar va ularning oqibatlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni umumlashtirib, hayotiy qonuniyatlarni ifodalaydi.

Inglizcha: “You reap what you sow.”

O‘zbekcha muqobili: “Nima eksang, shuni o‘rasan.”

Mazkur maqollar inson o‘z harakatlari va qarorlari natijasiga javobgar ekanini anglatadi. Dehqonchilik faoliyatiga asoslangan obraz orqali har qanday harakat

muayyan oqibatga olib kelishi haqidagi falsafiy xulosa ifodalanadi. Bu jihat ingliz va o‘zbek maqollarida umumiy hayotiy tajriba va insoniy qadriyatlar mavjudligini ko‘rsatadi.

Keltirilgan misollar ingliz va o‘zbek maqollarining mazmuniy jihatdan o‘xshashligini hamda ularni ifodalashda turli obraz va badiiy vositalardan foydalanilishini ko‘rsatadi. Ayrim hollarda ikki tildagi maqollar mazmunan bir-biriga yaqin bo‘lsa, ularning leksik tarkibi va obrazli ifoda usullari farqlanadi. Shu sababli maqollarni qiyosiy o‘rganishda faqat so‘zma-so‘z tarjimaga emas, balki ularning semantik mazmuni, pragmatik vazifasi va milliy-madaniy xususiyatlariga ham e’tibor qaratish lozim.

Umuman olganda, maqollar xalqning tarixiy tajribasi, mehnat faoliyati, turmush tarzi, axloqiy qarashlari va madaniy tasavvurlarini mujassamlashtirgan muhim paremiologik birliklardir. Ular muloqotda fikrni ixcham va ta’sirchan ifodalash, muayyan vaziyatga baho berish, maslahat berish, ogohlantirish yoki xulosa chiqarish kabi vazifalarni bajaradi. Ingliz va o‘zbek maqollarini qiyosiy tahlil qilish esa ikki xalqning umumiy qadriyatlari bilan bir qatorda, ularning milliy dunyoqarashi va madaniy o‘ziga xosligini aniqlashga yordam beradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, maqollar xalqning ko‘p asrlik hayotiy tajribasi, aqliy mushohadalari va falsafiy xulosalari asosida shakllangan, mantiqan tugallangan, qisqa, lo‘nda va obrazli hikmatli ifodalardir. Ularda xalqning axloqiy qarashlari, tarbiyaviy tamoyillari, milliy qadriyatlari hamda turmush tajribasi mujassamlashadi. Maqollar insonlarni ezgulikka, mehnatsevarlikka, sabr-toqatga, odob-axloqqa va hayotiy vaziyatlarga oqilona yondashishga undaydi.

Maqollar xalq og‘zaki ijodining muhim janri sifatida avloddan avlodga o‘tib, vaqt o‘tishi bilan mazmunan boyib, shaklan takomillashib boradi. Ularning ixchamligi, mazmunan teranligi va obrazliligi kundalik muloqotda fikrni ta’sirchan ifodalash, muayyan hodisaga baho berish hamda hayotiy xulosalarni yetkazishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois maqollarni o‘rganish va to‘plashga bo‘lgan qiziqish bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini saqlab qolmoqda.

Ingliz va o‘zbek maqollarini qiyosiy o‘rganish natijasida ikki xalqning hayotiy tajribasi, axloqiy qarashlari va umuminsoniy qadriyatlarida mushtarak jihatlar mavjudligi bilan birga, ularning milliy-madaniy xususiyatlari ham namoyon bo‘ladi. Ayrim maqollarda mazmuniy o‘xshashlik kuzatilsa, boshqalarida milliy urf-odatlar, tarixiy tajriba va turmush tarziga xos obrazlar orqali farqlar yuzaga chiqadi. Bu holat maqollarni semantik, strukturaviy, lingvokulturologik va pragmatik jihatdan tahlil qilish zarurligini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, paremiologik tadqiqotlar, xususan, ingliz va o‘zbek maqollarining qiyosiy tahlili til va madaniyat o‘rtasidagi uzviy aloqalarni chuqurroq anglashga xizmat qiladi. Mazkur yo‘nalishdagi izlanishlar Sharq va G‘arb xalqlarining urf-odatlari, an’analari, dunyoqarashi va boy ma’naviy merosini

o‘rganishda muhim ilmiy manba bo‘lib, tillararo va madaniyatlararo muloqotning rivojlanishiga ham munosib hissa qo‘shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Samarqand davlat chet tillar instituti. Tarjima nazariyasi va amaliyoti bo‘yicha materiallar. [Elektron manba]. URL: https://fayllar.org/samarqand-davlat-chet-tillar-instituti-tarjima-nazariyasi-va-a-v6.html?page-8 (murojaat qilingan sana: 13.10.2026).
2. Mamatkulova N. B. *Ingliz va o‘zbek adabiyotida maqollarning qo‘llanilish tarixi*. – Toshkent, 2024. – 79 b.
3. Wanger K. F. *German Proverbs and Proverbial Phrases*. – Neustadt an der Orla: Verlag von Wagner, 1834. – 38 b.
4. Permyakov G. L. *From Proverb to Folk-Tale: Notes on the General Theory of Cliché*. – Moscow: Nauka, 1970. – B. 122–125.
5. Djusupov M. D. *The Lexical Semantics of Proverbs*. – Alma-Ata: Nauka, 1986. – 79 b.
6. Mullo Bekjon Rahmon o‘g‘li. *O‘zbekcha otalar so‘zi*. – Samarqand, 1923; *O‘zbek maqollari*. – Toshkent, 1926.
7. *O‘zbek xalq maqollari*. 2 jildlik. – Toshkent: Fan, 1987–1988.
8. Mieder W. *Proverbs: A Handbook*. – Westport, CT: Greenwood Press, 2004. – 49 b.
9. O‘zbek va ingliz maqollarining o‘ziga xos xususiyatlari va o‘zbek tilidagi ekvivalentlari [Elektron manba]. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/o-zbek-va-ingliz-maqollarining-o-ziga-xos-xususiyatlari-va-o-zbek-tilidagi-ekvivalentlari/pdf.
10. Taylor A. *The Proverb*. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1985. – 182 b.
11. Axmedova U. K. *Ingliz va o‘zbek maqollarining lingvokulturologik va semantik xususiyatlari*. – Urganch, 2014. – 41 b.
12. Ilmiy maqola [Elektron manba]. URL: https://scientific-jl.org/tad/article/download/3736/3649.
13. Trench R. C. *On the Lessons in Proverbs*. – London: John W. Parker and Son, 1853. – P. 122.
14. Honeck R. P. *A Proverb in Mind: The Cognitive Science of Proverbial Wit and Wisdom*. – Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1997. – P. 197–200.
15. Leksikografiyada paremiografiyaning o‘rni [Elektron manba]. URL: https://samx-orfil.uz/maqola/leksikografiyada-paremiografiyaning-o-rni/.
16. Permyakov G. L. *Izbornik poslovits i pogovorok vostochnykh narodov*. – Moscow: Nauka, 1968. – 123 b.
17. Sarimsoqov B., Afzalov M. *O‘zbek xalq og‘zaki ijodi*. – Toshkent: O‘qituvchi, 1985. – B. 120–135.
18. Yaremchuk O. N. Klassifikatsiya poslovits i pogovorok // *Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki*. – 2015. – № 4 (46). – B. 120–125.